

ECONOMIA PRODUCTIVA, SOCIETAT I COMERÇ

E. Huguet, J. M. Macias, F. Rodríguez, M. Rosselló

ICAC

Precursors del món medieval

L'Arqueologia ha demostrat com va haver una intensa transformació del sistema econòmic a l'antiga Hispània, a partir del segle III dC, que va deixar pas a un sistema productiu que va evolucionar cap a la regionalització i l'autoabastiment. L'etapa visigòtica va representar l'eclosió definitiva d'aquest nou model que va establir les bases per a l'economia i la societat de l'edat mitjana.

Van ser canvis profunds que afectaren la majoria de la població però que, des del punt de vista arqueològic, no sempre han estat fàcils de percebre. La nova realitat social i econòmica es va desenvolupar en una arquitectura més feble i, quant a la cultura material, la fusta i la pell jugaren un paper tan fonamental com imperceptible per les nostres condicions climàtiques. En canvi, les ceràmiques, romanen inalterables en el subsòl i ens mostren el manteniment

d'unes relacions comercials amb els principals ports de la Mediterrània que, a diferència del període romà, cada vegada es van restringir a una capa de la població més reduïda.

El litoral valencià, i el seu rerepaís, es va beneficiar d'aquesta situació, i els arqueòlegs hem recuperat nombrosos vestigis materials procedents del nord d'Àfrica o del Pròxim Orient i, pràcticament, fins a l'arribada de l'islam en aquestes terres.

D'altra banda, les excavacions desenvolupades en els espais productius —magatzems, cellers— mostren canvis profunds derivats d'una intensa transformació social en què la concentració de les terres, la desaparició del que avui diríem «classes mitjanes» urbanes i un augment de la pressió fiscal, conduïren a una profunda divisió social i un empobriment de la major part de la població. A les acaballes de l'Imperi romà la societat es va dividir entre *honestiores* i *humiliores*, un fenomen precursor de temps posteriors en què les persones es van dividir entre la plebs i l'aristocràcia, aquesta última d'origen politico-

<1 Àmfora de Palestina de Punta de l'Illa.
Museu de Prehistòria de València. Foto: Rafael de Luis

Olla globular amb anses laterals de ceràmica de cuina apareguda a las excavacions de les Cortes Valencianes. València. SIAM-Ajuntament de València. Foto: Rafael de Luis

militar o religiós. Dita transformació tingué relació amb la concentració de l'escassa riquesa generada per les elits, civils i eclesiàstiques; és el domini definitiu del privat sobre el públic i la desaparició de les ciutats com a espais de projecció social a través de l'activitat econòmica. Si de cas, només les elits comercials pogueren mantenir-se al marge d'aquest empobriment generalitzat.

Així nasqueren les relacions de dependència o *patrocinium* que conformaren la societat feudal. En l'àmbit de l'arqueologia es constata un empobriment generalitzat en l'activitat constructiva, principalment domèstica i, en general, en l'urbanisme. Fora de l'arquitectura del poder, no hi hagué cap activitat constructiva rellevant i el lleure i el consum social es va reconduir cap a la ritualitat religiosa.

La major part de la societat devia viure en un entorn de subsistència i autarquia, mentre que les classes benestants civils i religioses mantingueren pautes de consum,

heretades de la tradició romana i influenciades per la cultura bizantina. En aquest context cal situar una davallada progressiva de la població hispànica, iniciada en l'època romana, ja fos per l'aparició d'epidèmies, sequeres o plagues de llagosta que van propiciar males collites i nombroses èpoques de fam. Aquesta decadència es relaciona amb una reculada tecnològica que va afectar les condicions de vida: l'arquitectura domèstica, el subministrament d'aigua potable i el sistema d'eliminació de residus van ser deficitaris en relació als segles anteriors.

Nous models territorials

Algunes ciutats varen mantindre el seu paper de centre polític i religiós, però la majoria no. I en totes aquelles documentem una contracció o esponjament urbanístic major o menor d'acord amb el seu rol en el regne visigòtic. A més, la presència d'una seu episcopal o d'un centre de culte martirial van ser clars factors de vitalitat urbana. D'aquesta forma, la rellevància martirial de *Valentia* va incrementar el poder de la seva seu episcopal. Altres ciutats romanes es van apagar progressivament durant el període visigòtic si bé, en el cas dels nuclis portuaris, l'activitat econòmica d'aquestes es va mantindre. És el cas de *Portus Illicitanus* (Santa Pola) i *Portus Sucronensis* (Cullera). En canvi, la fundació de València la Vella mostra la capacitat de crear nous centres urbans i com la situació militar derivada de l'ocupació bizantina del sud-est era capaç de propiciar la construcció d'un espai habitat de gairebé cinc hectàrees que es va mantenir en ús entre cent i cent-cinquanta anys. Sobre el rol d'aquest assentament hi ha encara molts dubtes, però creiem que exemplifica

el paper de dinamitzador econòmic i urbanístic que va generar la necessitat de contingents militars en aquesta zona geogràfica. Exèrcits i soldades devien trencar les rutines d'una economia regionalitzada i potser propiciaven les relacions comercials per simples necessitats d'abastiment. Prova d'això són les troballes numismàtiques a l'entorn de València durant la segona meitat del segle vi i la primera del vii.

Òbviament, no podem parlar d'una *civitas* en el sentit clàssic o contemporani del terme. La ciutat visigoda va ser *ex novo* o continuïtat d'una de precedent, és un espai que lidera jeràrquicament un territori on resideixen les estructures de poder i on s'alcen unes muralles com a element de prestigi i de protecció. L'arquebisbe Isidor de Sevilla ens expressa, en les seues conegudes *Etimologies* la rellevància de les muralles com a element distintiu envers altres formes d'assentament humà. Però en el seu interior, l'arqueologia ha constatat una clara contracció i una ocupació de l'espai menys ordenada. En aquesta època, els espais de producció econòmica apareixen barrejats amb els espais residencials; si és que no va haver-hi una arquitectura mixta en què la planta baixa va ser l'espai productiu, d'emmagatzematge o on es tenia cura dels animals; mentre que el pis superior devia convertir-se en la zona de repòs. Així, l'aparició de tallers artesanals, petits espais agraris o ramaders esdevenen un fet habitual en una ciutat que no disposa d'una ferma estructura d'abastiment extern i que requereix incorporar en l'interior activitats anteriorment exclusives de l'entorn rural.

No obstant això, també hem de reconèixer que les

ciutats portuàries —com també aquelles que, per la seua influència política, van tindre prou capacitat d'atracció de béns de consum rellevants— pogueren mantindre vincles comercials amb els centres productius mediterranis de més prestigi. Aquest és el cas de València la Vella, la rellevància i proximitat d'aquesta amb el port de *Valentia* ha permés recuperar contextos ceràmics semblants entre ambdues ciutats.

Al camp, el sistema productiu vertebrat a partir d'extenses vil·les excedentàries en mans de famílies urbanes aposentades va abaixar irremeiablement a partir del segle III dC. Hi ha qui creu que es va produir una concentració de la propietat de manera que, durant els segles IV i V encara documentem extenses propietats agrícoles sumptuoses i extenses. Posteriorment, l'arribada de les elits germàniques a les terres valencianes podria haver tingut conseqüències en aquest procés de concentració de grans propietats, en el marc teòric d'un procés de substitució o concordança envers les antigues classes altes hispanoromanes. Però ja no eren exclusivament centres de producció, sinó illes de riquesa en mans de patrons que acollien i dominaven una població rural empobrida i sotmesa a la seua jurisdicció particular. Molts camperols arruïnats potser donaven les seues terres en canvi de protecció. Juntament amb aquestes grans propietats observem la proliferació de nombrosos poblats i aglomeracions rurals. Aquests, sovint, es van desenvolupar a l'entorn de *parroquiae* rurals o, més endavant, de centres monàstics. Ambdues realitats esdevingueren els nous instruments d'organització i fiscalització eclesiàstica del camp. De tal manera que ja en els concilis eclesiàstics

del segle VII s'aprecia com els abats van rivalitzar en importància amb els bisbes urbans.

L'economia

L'economia es basava fonamentalment en l'agricultura i en la ramaderia. De la primera trobem abundants mostres als jaciments coneguts, tant urbans com rurals on són nombroses les sitges o dipòsits excavats en el subsòl per a l'emmagatzematge de gra. Excepte en grans espais civils o religiosos, desaparegueren els magatzems construïts, tipus *horreum*, i les sitges obertes en el terra van ser el recurs més emprat. Es va recuperar així una antiga pràctica característica del període ibèric on, pràcticament, dins de les cases s'excavaven els magatzems privats. Eren mitjans d'estalvi d'escassa capacitat i pensats per al consum familiar, no per a la seua comercialització. Això no lleva que hi haguessen grans àrees d'emmagatzemament, però no en tenim constància arqueològica. Sabem que progressivament la recaptació fiscal es va fonamentar en la recepció de queviures, fossen per abastiment de tropes o perquè la pròpia Església esdevingué una important institució receptora fiscal. A la mateixa vegada sabem que, l'Església va desenvolupar importants accions benefactores en repartir aquests mateixos queviures als més necessitats i en períodes de carestia.

Cereals, blat i ordi, la vinya i l'olivera eren els conreus més estesos encara que, en zones amb agricultura de regadiu o més properes als nuclis d'hàbitat, hi devia haver també horta amb lleguminoses i arbres fruitals. Un dels pocs conjunts d'eines de conreu de la terra del nos-

tre territori procedeix de l'Horta Vella (Bétera). La ramaderia va esdevindre una activitat amb un pes important en les zones interiors. Era una ramaderia de transhumància d'ovins, caprins i bovins, però també es criaven suïds i aus. La incidència d'aquesta pràctica era rellevant. Així, estudis de reconstrucció del paisatge desenvolupats al nord-est peninsular mostren en el període visigòtic importants actuacions de desforestació que s'han vinculat al pasturatge. Com activitats complementàries es pot citar la recol·lecció i la caça. La recol·lecció era estacional, es recollien determinades plantes i animals com els caragols, molt abundants en els estrats d'època visigòtica, o productes com la mel, citada en el Pacte de Tudmir entre els impostos que els camperols havien de pagar. Els documents comercials escrits en pissarres ens parlen igualment de formatge, sal, mel, etc. Però, en línies generals, la documentació escrita —les pissarres visigodes, prescripcions legals o regles monàstiques— ens descriu unes pautes generals d'alimentació continuïstes en relació a l'etapa romana i sempre adaptades al seu entorn geogràfic i climàtic. Una altra cosa és l'assiduitat en què molts d'aquests aliments es podien consumir i en quines capes socials eren més freqüents.

La vitalitat constructiva del moment, sobretot en el segle VI, devia portar aparellada l'existència de tot un grup de persones relacionades amb l'edificació. Era habitual la recuperació de material arquitectònic romà per a la reutilització en nous edificis d'aquest moment. Hi devia haver, per tant, personal dedicat a la construcció en pedra, altres dedicats a la forja, altres a la fusteria i altres activitats de la construcció. L'ofici de picapedrer era un treball espe-

cialitzat i devien haver diferents graus entre els artesans. Hi havia des d'un treball d'extracció de les pedres a les pedreres que requeria un coneixement específic, fins als picapedrers dedicats a la creació de la decoració arquitectònica, que eren veritables especialistes. Al territori valencià devien existir aquests mestres artesans que tallaren decoracions arquitectòniques acurades en cancells, capitells i frisos tant a ciutat com en les nobles residències rurals. El millor exemple d'això és el palau de Pla de Nadal a Riba-roja de Túria. Cal preveure l'existència d'artesans itinerants, que copiaven o estenien els models decoratius arreu del regne visigòtic i que, en molts casos, tenien una clara inspiració bizantina.

Pel que fa a la producció artesanal, la metal·lúrgia es va desenvolupar àmpliament, com mostren els tresors de Guarrazar i Torredonjimeno com a màxim exponent amb l'ús d'or i pedres precioses. Tanmateix, hi havia una activitat metal·lúrgica molt més modesta, però no per això menys activa, que confeccionava sobretot elements d'indumentària personal com són fíbules, sivelles, polseres, arracades i tota mena d'elements metàl·lics, decorats en la majoria dels casos. Les creus de Punta de l'Illa (Cullera) en són un bon exemple. Una altra activitat artesanal identificada a València la Vella, i que es tracta de manera específica en un altre dels capítols, és la producció de vidre, confirmada per la recuperació de fragments de vaixel·la bufada, rebutjos, proves de vidrier i blocs de matèries primeres importades d'Egipte o de l'entorn de l'actual Síria.

Poca informació ens ha arribat de la indústria tèxtil però sabem que devia estar molt desenvolupada, amb una especialització important i sastres, persones dedi-

Creu del tresor de Torredonjimeno (Jaén).
Fotografia: arxiu del MAC.

cadetes a la fabricació de fils, tints, entre altres. Quant als teixits hi ha constància d'ús en època visigòtica que són sobretot de llana, lli, cànem i seda, que requerien diversos processos de fabricació. En l'àmbit arqueològic, apareixen sovint fusaioles per a la confecció de fils per a teixits de fabricació domèstica. En aquesta cadena productiva els monestirs potser desenvoluparen progressivament un paper capdavanter, que exemplificava el control de l'Església visigoda en el territori i les principals rutes de comunicació. Així, el paper de l'Església en la producció i redistribució de vi a la Mediterrània és rellevant.

Comerç i consum

Sembla clar que, sota la nova configuració territorial apareguda a mitjan del segle VI a la Mediterrània occidental, arran del famós programa militar, polític i propagandístic protagonitzat per Justinià, l'Imperi de Constantinoble fou el nou motor comercial. Va ser un monopoli, entre els segles VI i VII, fonamentat en l'intercanvi de llarga distància desenvolupat gràcies a la fiscalitat de les noves províncies conquerides i al transport de queviures a espais fortificats, de control territorial o espais militars en disputa. La nova xarxa pública d'extracció fiscal i annonaria també degué provocar que molts comerciants orientals aprofitaren el control d'aquests canals, sota la protecció d'alguna elit secular, aristocràtica o, fins i tot, de manera independent, per a vendre productes de diferents tipus en els ports mediterranis occidentals fora de la nova òrbita territorial bizantina.

A la península Ibèrica queda documentada l'arribada de comerciants grecs, siris i jueus, al costat d'altres autòctons que gestionaven el comerç que arribava per aquests canals. Fins i tot, la legislació visigoda reconeix l'existència de «zones franques», anomenades «*cata-plus*», on les grans ciutats portuàries mediterrànies sotmetien a control i fiscalitat tot producte que entrava i sortia del regne de Toledo. Entre els productes extrapeninsulars detectats arqueològicament trobem oli i vi que procedien del continent africà, que eren transportats mitjançant grans i petits contenidors amfòrics com els exemplars complets de Punta de l'Illa o els incomplets de València la Vella i *Valentia*. Per rutes independents també arribaven altres productes bàsics acompanyats de la

vaixella fina africana del moment, aquelles produccions tunisianes de *terra sigillata* africana D que, tot i no ser massiva, és constant en els jaciments valencians; o les llànties africanes per a la il·luminació, sovint amb motius decoratius i simbòlics cristians.

També des d'Orient arribaven contenidors amb oli i vi, de millor qualitat que els nord-africans, i molt estimat en aquell moment per les diverses elits aristocràtiques. Ho sabem per les àmfores procedents de l'Àsia Menor, Síria, Palestina i Egipte, que es consumien en terres valencianes mitjançant una connexió directa entre grans ports com Roma, Cartago, Nàpols, Marsella o Tarragona. Un altre contenidor interessant que detectem en les excavacions arqueològiques són els ungüentaris, petits recipients fets amb argila, a mà o amb motle, que procedien de la zona costanera de l'Àsia Menor (Lícia, Panfília, Efes, etc.). Tot i que sovint s'ha pensat que el seu contingut podria relacionar-se probablement amb olis, perfums o espècies. Fa poc s'hi han proposat hipòtesis que podrien transportar alguna espècie de fàrmacs vegetals, barrejats amb mel o substàncies líquides de consistència viscosa. D'Orient també s'importaven vaixella fina i recipients de cuina, tot i que amb un nombre percentual menor i bàsicament a nuclis urbans costaners.

La influència comercial i cultural de l'Imperi bizantí és notable i encara no s'ha calibrat del tot. En tenim constància, per exemple en l'art cristià, amb els bronzes litúrgics (gerres, encensers o *polycandelon*) o peces de marbre (frontals d'altar, pàteres, morters). Fins i tot, en la recuperació de ponderals o pesos i balances amb inscripcions, com la recuperada en el nucli fortificat del Puntal

del Cid, a Almenara (Castelló). En aquestes transaccions comercials coneixem l'arribada de mercaderies de luxe, metalls preciosos, lingots de vidre, marbres, teixits, etc. Fins i tot comerç d'esclaus des de Marsella. En contrapartida, les fonts de la Hispània visigoda ens diuen que podrien continuar exportant salades, oli, vi, cereals, etc. En tot cas, aquest comerç es devia efectuar en botes de fusta, botes de pell o sacs i, per tant, no podem quantificar-ne la rellevància. *Tarraco, Dertosa, Valentia, Portus Sucronensis, Portus Ilicitanus* o *Carthago Nova* devien ser punts fonamentals d'entrada i redistribució de béns de consum, que es convertien en escales portuàries en un mercat global mediterrani que es devia trobar sota el control bizantí, i on la presència de colons forans devia ser una constant.

En paral·lel al comerç exterior hi havia un comerç interregional, que estem començant a descobrir, molt actiu entre els diferents ports de la ribera mediterrània. Es comerciava vi contingut en àmfores de petites dimensions, de procedència regional o local, que reproduïen models amfòrics coneguts en altres zones de la Mediterrània. Aquestes, no solament es detecten en terres valencianes sinó que es comencen a documentar en punts allunyats com Cartagena, les Illes Balears, Tarragona o Barcelona. La ceràmica comuna i de cuina tenia un espai comercial majoritàriament local o regional; el seu estudi denota unes característiques morfològiques i de fabricació comunes que ens reflecteixen una cultura artesanal compartida. Tot i que potser hi havia diferents terrisseries segons les zones, abunden entre les diverses regions cassoles de vora invasada, 'olles de perfil en «S», bullidors i morters amb visera, bols carenats i ampolles. També evidenciem

certes produccions utilitàries que arriben a terres valencianes de regions més allunyades, olles globulars i/o cassoles amb la vora triangular que comencen a ser documentades tant a Girona, Barcelona i/o Tarragona.

L'entrada en l'escenari mediterrani d'una nova superpotència en alça, el califat àrab, va comportar una pugna pel control del mar i les rutes de comerç de llarga distància entre aquest i l'Imperi bizantí. A poc a poc, els àrabs van anar conquerint àmplies zones de l'espai sota domini constantinopolità, indrets essencials per al subministrament i la distribució de productes alimentaris i de luxe, com Palestina, Síria, Egipte i Cartago. Tot i que les exportacions d'aquestes àrees conquerides van continuar navegant pel Mediterrani entre els segles VII i VIII, les documentem amb uns nivells cada vegada més reduïts i en punts costaners geoestratègics. Al mateix temps, l'Administració bizantina a poc a poc va haver de reorientar els seus principals canals de subministrament cap a zones més properes a Constantinoble, com la Mar Negra, l'Egea i l'Adriàtica, i això podria explicar un cert desproveïment de les terres occidentals. Al llarg dels primers decennis del segle VIII comencen a desaparèixer del nostre registre arqueològic els indicadors ceramològics indispensables per reconstruir les dinàmiques econòmiques i les rutes comercials operatives en aquell moment. La nova potència a la península Ibèrica iniciarà una nova gestió de l'intercanvi a gran escala de difícil detecció en l'actualitat, però, tanmateix, prioritzarà unes noves rutes comercials associades a les seues necessitats, pràcticament, fins el segle X.